

ZBIGNIEW OSIŃSKI

Janusza Jędrzejewicza droga do kariery w obozie piłsudczykowskim

Janusz Jędrzejewicz's way to career in the Piłsudski-ite camp

Piłsudczycy, zwani też obozem piłsudczykowskim, a czasami obozem belweder-
skim, peowiacko-legionowym, sanacją lub obozem pomajowym,¹ nie tworzyli
jednolitej i zwartej formacji politycznej, lecz skupiali się wokół przywódcy – Józefa
Piłsudskiego. Do tej pory pojawiło się kilkanaście biografii piłsudczyków z pierw-
szego i drugiego szeregu,² dzięki którym możemy prześledzić różnorodne drogi

¹ Kontrowersje terminologiczne omówione zostały w pracach W. Parucha, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*, Lublin 1997, s. 23–29 oraz *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, Lublin 2005, s. 11–13.

² A. Adamczyk, *Bogusław Miedziński (1891–1972). Biografia polityczna*, Toruń 2000; id., *Generał dywizji Sławoj Felicjan Składkowski (1885–1962). Zarys biografii politycznej*, Toruń 2002; D. Bargielowski, *Po trzykroć pierwszy, Michał Tokarzewski-Karaszewicz*, Warszawa, t. I – 2000, t. II – 2001; M. M. Drozdowski, *Eugeniusz Kwiatkowski*, Wrocław 2001; id., *Stefan Starzyński prezydent Warszawy*, Warszawa 1976; M. Gałęzowski, *Wzór piłsudczyka. Wacław Lipiński 1896–1947*, Warszawa 2001; M. Jabłonowski, P. Stawecki, *Następca Komendanta. Edward Śmigły-Rydz. Materiały do biografii*, Pułtusk 1998; J. Kęsik, *Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981*, Wrocław 1995; J. Kochanowski, *Zapomniany prezydent. Życie i działalność Ignacego Boernera. 1875–1933*, Warszawa 1993; D. Koźmian, *Janusz Jędrzejewicz – polityk i pedagog (1885–1951)*, Szczecin 2004; J. M. Majchrowski, *Ulubieniec Cezara. Bolesław Wieniawa-Długoszowski. Zarys biografii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990; D. Malczewska-Pawelec, *Bogusław Miedziński (1891–1972), polityk i publicysta*, Łódź 2002; R. Mirowicz, *Edward Rydz-Śmigły. Działalność wojskowa i polityczna*, Warszawa 1988; W. Musiałik, *Michał Grażyński (1890–1965). Biografia polityczna*, Opole 1989; J. M. Nowakowski, *Walery Stawek (1879–1939). Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1989; M. Pestkowska, *Kazimierz Sosnkowski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995; J. Pietrzak, *Radykalny piłsudczyk. Biografia Wojciecha Spiczynskiego*, Warszawa 2001; J. Piotrowski, *Aleksander Prystor 1874–1941. Zarys biografii politycznej*, Wrocław 1994; H. Rechowicz, *Wojewoda śląski dr Michał Grażyński*, Warszawa 1988; M. Sioma, *Sławoj Felicjan Składkowski (1885–1962). Żołnierz i polityk*,

kariery politycznej i zawodowej tej grupy ludzi. Ciekawych wniosków dostarcza także badanie życia Janusza Jędrzejewicza,³ którego droga do obozu piłsudczykowski oraz późniejsza kariera zawodowa i polityczna przebiegały w sposób dosyć frapujący. Na jego przykładzie widać doskonale jedną z życiowych dróg wiodących do obozu piłsudczykowskiego, a następnie do najwyższych stanowisk w II Rzeczypospolitej.

Janusz Jędrzejewicz urodził się 21 czerwca 1885 r. w ukraińskiej wsi Spiczyńce w ówczesnym powiecie lipowieckim w guberni kijowskiej. Ojciec, Czesław, był chemikiem, który ukończył Szkołę Główną w Warszawie i pracował w cukrowni w Spiczyńcach jako wicedyrektor. Matka, Eleonora z Buchnerów, córka lekarza z Miechowa, ukończyła seminarium nauczycielskie w Krakowie. Rodzina Jędrzejewiczów miała piękną tradycję patriotyczną. Z rodzinnych opowiadań i badań genealogicznych prowadzonych przez ojca Janusz Jędrzejewicz wywnioskował, że przodkowie rodziny byli Ormianami, którzy osiedlili się w Polsce najprawdopodobniej w XIV wieku. Pradziadek, Adam, pochodził z Płocka, gdzie na przedmieściu posiadał folwark Jedrzejewo. Brał udział w wojnach napoleońskich i otrzymał Medal Św. Heleny, przyznawany przez Napoleona III weteranom armii Napoleona Bonaparte. Dziadek Anastazy był podporucznikiem sławnego 4. Pułku Linijnego w czasach Królestwa Kongresowego. Uczestniczył w wojnie z Rosją w 1831 r. Walczył w bitwach pod Olszynką Grochowską i Ostrołęką, za co dostał krzyż *Virtuti Militari*. W wyniku odniesionych ran został inwalidą wojennym.⁴ Swoimi wojennymi i antyrosyjskimi wspomnieniami wywarł niemały wpływ na późniejsze poglądy i postawy wnuka.

Czesław Jędrzejewicz początkowo nie kontynuował tradycji wojenno-powstańczej swoich antenatów. Po ukończeniu gimnazjum w Radomiu wstąpił na Wydział Matematyczno-Fizyczny Szkoły Główniej w Warszawie, która w roku 1869 została przemianowana na Cesarski Uniwersytet Warszawski. Tam zetknął się z hasłami

Lublin 2005; I. Werschler, *Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołwko, życie i działalność*, Warszawa 1984; W. J. Wysocki, *Edward Śmigły-Rydz*, Warszawa 1997. Oprócz wymienionych pozycji opublikowano także mniej lub bardziej rozbudowane noty biograficzne znanych piłsudczyków: J. Czajkowski, J. M. Majchrowski, *Sylwetki polityków Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1987; *Encyklopedia wojskowa*, red. O. Laskowski; *Gabinety Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Faryś i J. Pajewski, Szczecin, Poznań 1991; L. Hass, *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 1999; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994; L. Malinowski, *Druga Rzeczpospolita. Ludzie władzy i polityki*, Warszawa 1995; id., *Politycy II Rzeczypospolitej 1918–1939. Służba i życie prywatne*, cz. I i II, Toruń 1995; *Ministrowie Polski Niepodległej 1918–1945*, Szczecin 2001; T. Nałęcz, *Spór o kształt demokracji i parlamentarizmu w Polsce w latach 1921–1926*, Warszawa 1994; *Polski słownik biograficzny. Prezydenci i premierzy Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Chojnowski i P. Wróbel, Wrocław 1992; M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. I i II, Warszawa 2000; *Twórcy współczesnej Polski. Księga encyklopedyczna żywotów, czynów i rządów*, Warszawa 1938.

³ Autor opublikował rozprawę habilitacyjną: *Janusz Jędrzejewicz – piłsudczyk i reformator edukacji (1885–1951)*, Lublin 2007.

⁴ J. Jędrzejewicz, *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*, Londyn 1972, s. 21, 37.

pracy organicznej głoszonymi przez rektora, Józefa Mianowskiego, oraz swojego uniwersyteckiego kolegę, Aleksandra Świętochowskiego, i do końca życia pozostał pod ich wpływem. Jednakże, jak wspomina Janusz Jędrzejewicz, „ten polski pozytywizm w swojej filozoficznej podstawie na ogół przyjmowany przez ojca – o ile światopogląd człowieka o wykształceniu ściśle przyrodniczym można nazwać filozoficznym – zatrzymywał się na sprawie niepodległości i w żadnym razie nie schodził na pochyłości ugodowe. Ojciec był żarliwym patriotą i mimo swego kultu dla Mianowskiego nigdy nie krytykował powstania z 63 roku, przeciwnie, wyrażał się o nim z największą czcią”⁵. Czesław Jędrzejewicz stał się gorącym zwolennikiem programu niepodległościowego Józefa Piłsudskiego, co nie mogło pozostać bez wpływu na synów (Janusz Jędrzejewicz miał młodszego brata Wacława).

Znając późniejsze losy Janusza Jędrzejewicza, jego charakter i postawę życiową, łatwo można przekonać się o słuszności znanej w psychologii zasady mówiącej, że prawidłowe relacje rodzinne i aktywne oddziaływanie wychowawcze rodziców na dziecko mają ogromny wpływ na ukształtowanie się osobowości młodego człowieka. W przypadku Janusza Jędrzejewicza, którego rodzina nie tylko funkcjonowała w sposób prawidłowy, lecz także uzewnętrzniała postawę patriotyczną, był to niewątpliwie wpływ pozytywny.

Pierwszy kontakt z działalnością niepodległościową miał Jędrzejewicz już w wieku kilkunastu lat. Przed podjęciem studiów uczył się w Drugim Gimnazjum Klasycznym w Żytomierzu, w którym spotkał swoich dawnych przyjaciół z czasów dzieciństwa. Dzięki temu od początku zyskał zaufanie młodzieży polskiej, która w tym gimnazjum stanowiła około stuosobową mniejszość. Ponadto, koledzy dostrzegli w nim zacięcie pedagogiczne. Wybrano go jednym z kierowników tajnej młodzieżowej organizacji patriotyczno-samokształceniowej, Żytomierskiej Uczniowskiej Polskiej Korporacji. Tradycja głosiła, że założono ją w 1877 r., w czasie wojny rosyjsko-tureckiej. W trakcie konspiracyjnych spotkań dyskutowano i doksztalcano się. Nauka odbywała się w mieszkaniach prywatnych w każdą niedzielę po przedpołudniowej mszy. W trakcie zebrań uczono się języka polskiego oraz literatury i historii Polski.⁶

Jesienią 1904 r. Janusz Jędrzejewicz podjął studia na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, na kierunku matematyka. Była to wtedy rosyjskojęzyczna uczelnia, utworzona w miejsce Szkoły Głównej, jako narzędzie rusyfikacji społeczeństwa polskiego. Większość profesorów przyjechała z Rosji. Wśród ok. 2000 studentów Polacy stanowili 60–70%. W sporej liczbie należeli oni do organizacji patriotycznych i socjalistycznych. W czasie studiów Jędrzejewicz pracował w studenckiej organizacji „Spójnia”, grupującej socjalizującą młodzież akademicką, a także wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej. Z ramienia tej organizacji, w okresie

⁵ *Ibid.*, s. 39.

⁶ Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (dalej IJP), *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 7, Wspomnienia o Januszu Jędrzejewiczu, wycinki prasowe, W. Wielhorski, *Wspomnienia moje o Januszu Jędrzejewiczu z czasów żytomierskich 1902–1903–1904*, s. 3.

rewolucyjnych wydarzeń z lat 1905–1906, przemawiał na wiecach robotniczych, m.in. w Częstochowie.⁷

W styczniu 1905 r., równoległe do strajku robotniczego, który ogarnął Warszawę, pod hasłem walki o polski uniwersytet ogłoszono bojkot rosyjskiej uczelni. Organizacje studenckie, m.in. „Spójnia”, do której należał J. Jędrzejewicz, doprowadziły do opracowania 28 stycznia specjalnej rezolucji. Wyrażono w niej solidarność z wystąpieniami robotniczymi, domagano się zwołania w Warszawie zgromadzenia prawodawczego, które ustali przyszły ustrój Królestwa Polskiego, oraz podkreślono konieczność przywrócenia wyższym uczelniom polskiego charakteru i nadania im autonomii. Proklamowano także strajk studencki, w okresie którego Warszawa została pokryta siecią tajnego nauczania na wszystkich poziomach. W mieszkaniu Jędrzejewiczów do wakacji 1905 r. odbywały się wykłady tajnego nauczania na poziomie uniwersyteckim.

W odpowiedzi na studencki bojkot władze uniwersytetu postanowiły ogłosić oficjalne przerwanie nauki połączone z wydaleniem większości studentów. Wiosną 1905 r. J. Jędrzejewicz został karnie relegowany z uczelni, wraz z ok. 1600 studentami narodowości polskiej.⁸ Większość z nich podjęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Podobnie jak wielu relegowanych, także Janusz Jędrzejewicz jesienią 1905 r. rozpoczął tam studia na Wydziale Filozoficznym (przerwał je w 1907 r. i kontynuował w latach 1912–1914). Interesujący wydaje się fakt, iż w latach 1905–1914 w Krakowie studiowali także inni znani później piśsudczycy, m.in.: Felicjan Sławoj Składkowski, Adam Koc, Bogusław Miedziński, Ignacy Matuszewski i Tadeusz Hołówko.⁹

Pierwsze prawie trzydzieści lat życia Janusza Jędrzejewicza przebiegało w sposób dosyć typowy dla części późniejszych znanych piśsudczyków, zwłaszcza tych z którymi potem blisko współpracował. Przykładowo, podobnie jak on, także Adam Skwarczyński pochodził z inteligentkiej rodziny o żywych tradycjach patriotycznych, już w gimnazjum angażował się w młodzieżowy ruch wolnościowy i kółka samokształceniowe, wybrał postawę przeciwną lojalistom i ugodowcom, a w trakcie studiów kontynuował działalność niepodległościową w strukturach PPS. Poza tym jako młody inteligent pracował okresowo w charakterze nauczyciela. Również Walery Sławek jako pochodzący ze zubożałej rodziny ziemiańskiej gimnazjalista i student angażował się w ruch niepodległościowy i był przeciwny ugodowcom i lojalistom. Przed pierwszą wojną światową działał w PPS i popierał koncepcje Piłsudskiego. Podobne pochodzenie mieli przodkowie Tadeusza Hołówko, z tym że jego ojciec założył swoją rodzinę na zesłaniu. On także otrzymał patriotyczne wychowanie i nabył postawę niechęci do państwa rosyjskiego. Na studiach

⁷ *Encyklopedia wojskowa*, red. O. Laskowski, t. III, Warszawa 1933, s. 686–687 oraz J. Jędrzejewicz, *W służbie idei...*, s. 205.

⁸ W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia*, Wrocław 1993, s. 9.

⁹ J. Hulewicz, *Studia wyższe młodzieży z zaboru rosyjskiego w uczelniach galicyjskich w latach 1905–1914*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia” 1958, z. 3, s. 240–241.

zaangażował się w działalność niepodległościową, początkowo w Związku Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej, a potem w PPS–Fracji Rewolucyjnej i Związku Walki Czynnej. Logiczną konsekwencją takiej drogi życiowej, przebytej w młodości, były ich dalsze losy w trakcie pierwszej wojny światowej – przystąpienie do Legionów i Polskiej Organizacji Wojskowej oraz aktywna walka z Rosją.

W sierpniu 1914 r. na wieść o wybuchu wojny Janusz Jędrzejewicz przerwał wakacje i wyjechał do Warszawy, gdzie mieszkali jego rodzice. Uznał, że powrót do Krakowa odciętego linią frontu jest nierealny, a w działalność niepodległościową może zaangażować się również w Warszawie. Głównego wroga Polski upatrywał w Rosji i w związku z tym na państwa centralne patrzył niemal jak na sojuszników. Jego poglądy w tej sprawie były wzmocnione przez niepodległościową i antyrosyjską atmosferę Krakowa, w którym przebywał w ostatnich latach. W związku z tym gotów był działać gdziekolwiek, byle przeciwko Rosji.

W dniu 1 grudnia 1914 r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej i został skierowany do tajnej Wolnej Szkoły Wojskowej, gdzie przeszedł przeszkolenie żołnierskie i podoficerskie.¹⁰ Nie powstrzymały go prorosyjskie i antypiłsudczykowskie nastroje panujące w Warszawie. Głównym celem Wolnej Szkoły Wojskowej było przygotowywanie młodych ludzi do wstąpienia w szeregi regularnej polskiej formacji – Legionów, a konkretnie do I Brygady dowodzonej przez J. Piłsudskiego.

J. Jędrzejewicz, funkcjonując w strukturach POW, podlegał Komendzie Naczelnej w Warszawie, na czele której stali Adam Koc i Bogusław Miedziński. Po ukończeniu szkoły został komendantem plutonu POW. Działał jednocześnie w Polskiej Partii Socjalistycznej, organizując tzw. siódemki pepesowskie, będące autonomiczną, socjalistyczną częścią POW. Młodych robotników uczył zasadniczych umiejętności wojskowych, które sam dopiero co poznał w Wolnej Szkole Wojskowej. Był także komendantem peowiackich rezerw złożonych z członków PPS.¹¹ Praca ta wymagała od niego częstego występowania na masówkach robotniczych, co groziło aresztowaniem przez carską policję. Niejednokrotnie był tego bliski. Jednakże zazwyczaj miał po prostu szczęście, a czasami wykupywał się łapówkami, które rosyjscy policjanci chętnie przyjmowali. Redagował także nielegalne pisemka pepesowskie oraz, wraz z Janem Dąbrowskim, legalny tygodnik „Co tydzień”. Próbował przemycić w nim artykuły o wymowie antyrosyjskiej. Ponadto, reprezentował POW w kilku ugrupowaniach politycznych, bliskich

¹⁰ IJP Nowy Jork, *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste; *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza ur. 21 VI 1885* (kopie dokumentów z Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie), s. 1, 4 i 11.

¹¹ *Ibid.*, s. 6 i 11 oraz *Encyklopedia wojskowa*, *op. cit.*, t. III, s. 686–687.

obozowi legionowo-peowiackiemu. Jak wspomina, miał pełne ręce roboty politycznej i wojskowej od rana do wieczora.¹²

W sierpniu 1915 r. po zajęciu Warszawy przez Niemców warszawska komenda POW skupiła się na zorganizowaniu oddziału, który przyłączy się do I Brygady Legionów. Stało się tak za radą wysłannika Piłsudskiego – Ignacego Boenera, który przywiózł informacje o braku zgody Niemców na wkroczenie Legionów do Warszawy oraz zasugerował mobilizację maksymalnej liczby ludzi i wymarsz do I Brygady.¹³

W dniu 22 sierpnia 1915 r. batalion w sile trzystu kilkudziesięciu ludzi wymaszerował w kierunku wschodnim, nad Bug do I Brygady Legionów, z którą połączył się 30 sierpnia. Maszerowali przez osiem dni, po 20–30 kilometrów dziennie. Na I Brygadę natrafili w nadbużańskich lasach w okolicach Kopytowa pod Brześciem.¹⁴ Dotarli do niej w stanie skrajnego wycieńczenia. Ze wspomnień legionowego lekarza, Felicjana Sławoja Składkowskiego, wynika, że „nie mają biedacy płaszczy i deszcz przemoczył zupełnie ich bluzy płócienne. Spodnie, buty i ładownice mają bardzo różnorodne. Szczególnie obuwie ich jest w strasznym stanie. Biedacy ci mieli całe stopy w bąblach i krwi i szli wyraźnie tylko siłą woli”.¹⁵ Po kilku dniach odpoczynku i włączeniu batalionu warszawskiego w struktury I Brygady (każda kompania została wcielona do innego pułku) ruszyli na Włodawę i dalej na Kowel. Janusz Jędrzejewicz wcielony został do kompanii karabinów maszynowych w 1. Pułku Piechoty. Od maja 1916 r. dowodził plutonem karabinów maszynowych, a jego bezpośrednim przełożonym był ppor. Prot-Berlinerlau.¹⁶

W początkach września 1915 r. I Brygada została przerzucona na Wołyń w celu powstrzymywania oddziałów rosyjskich, które w tym rejonie przenikały przez front i zagrażały liniom komunikacyjnym państw centralnych. Pułki legionowe walczyły w dorzeczu Prypeci, na froncie rozciągniętym na długości 60 km, z oddziałami rosyjskiej jazdy. Jesienne boje na Wołyniu dały Legionom wojenną sławę. Nastąpiła wyczuwalna zmiana stosunku Niemców i Austriaków do żołnierzy polskich. Legioniści dostali wiele odznaczeń wojskowych państw centralnych. W okresie świąt Bożego Narodzenia w 1915 r. J. Jędrzejewicz wyjechał na urlop do Zakopanego. Spotkał się tam ze swoją żoną, Marią (rzeźbiarką, z domu Stattler, małżeństwo zawarte w 1907 r.), poddającą się w górach kuracji zdrowotnej.¹⁷ W związku z tym, że wraz z kilkoma kolegami otrzymał urlop już w pierwszej turze,

¹² J. Jędrzejewicz, *Wymarsz baonu Warszawskiego*, [w:] *Wspomnienia legionowe*, red. S. Falkiewicz i J. Jędrzejewicz, t. I, Warszawa 1924, s. 59.

¹³ W. Jędrzejewicz, *POW i batalion warszawski. Moja służba 1914–1915*, Warszawa 1939, s. 208–209.

¹⁴ *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, Warszawa 1990, s. 170.

¹⁵ F. S. Składkowski, *Moja służba w Brygadzie. Pamiętnik połowy*, Warszawa 1991, s. 223.

¹⁶ IJP Nowy Jork, Zespół, *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste; *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 4, 11 oraz *Encyklopedia wojskowa*, *op. cit.*, t. III, s. 686–687.

¹⁷ W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia...*, s. 43.

przeznaczonej dla wyróżniających się legionistów, można uznać, że przełożony Jędrzejewicz miał dobrą opinię o nim i jego postawie w walkach.

W pierwszych dniach lipca 1916 r. Jędrzejewicz uczestniczył w jednej z największych bitew Legionów – pod Kostiuchnówką. Główne uderzenie Rosjan skierowane było na odcinek Nowy Jastków–Kostiuchnówka, broniony przez Polaków i Węgrów. Zostali oni zmuszeni do odwrotu. I Brygada wycofywała się na południe w kierunku na Trojanówkę i rzekę Stochod, a 1. Pułk, w którym służył J. Jędrzejewicz, zabezpieczał odwrót pozostałych oddziałów. Wieczorem 7 lipca wszystkie oddziały legionowe znalazły się na lewym brzegu Stochodu. W trakcie walk stoczonych w dniach 4–7 lipca ok. 2000 legionistów poległo, zostało rannych lub zaginęło. Najbardziej zdziesiątkowany został 5. Pułk Piechoty, a 1. Pułk wyszedł z tych walk obronną ręką.¹⁸ Bitwa pod Kostiuchnówką ugruntowała wojenną sławę legionistów.

Janusz Jędrzejewicz był żołnierzem I Brygady do 8 września 1916 r., kiedy to został przeniesiony do POW. Odszedł, jako jeden z wielu, z rozkazu Piłsudskiego, który podjął decyzję o wywołaniu w Legionach kryzysu politycznego i opuszczeniu tej formacji. W związku z tym odsyłał legionistów wywodzących się z POW z powrotem do konspiracyjnych działań. Podłożem tej decyzji była jego rywalizacja z Komendą Legionów i Departamentem Wojskowym NKN o wpływ na Legiony oraz o zakres podległości tej formacji austriackim władzom wojskowym. Władze austriackie nie odpowiadały na jego memoriały domagające się utworzenia rządu polskiego, odwołania z Legionów oficerów austriackich oraz zlikwidowania Departamentu Wojskowego NKN, uznawanego przez Piłsudskiego za źródło wszelkich nieszczęść spotykających jego podkomendnych. Chcąc wywrzeć większy nacisk na władze, 29 lipca 1916 r. podjął decyzję o złożeniu dymisji z Legionów, która ku jego zaskoczeniu została przyjęta w dniu 26 września. Ze stanowisk w sztabie I Brygady usunięto K. Sosnkowskiego i wiernych Piłsudskiemu oficerów. Pociągnęło to za sobą akcję składania dymisji przez oficerów i podoficerów w I Brygadzie i częściowo w III Brygadzie.

Po odejściu z I Brygady Janusz Jędrzejewicz, podobnie jak wielu legionistów, odkomenderowany został do pracy w Polskiej Organizacji Wojskowej w Warszawie, ponieważ Piłsudski chciał uczynić tę organizację głównym ośrodkiem przygotowującym kadry polskiego wojska. J. Jędrzejewicz przydzielony został do Komendy Naczelnej POW – został tam komendantem żandarmerii. Funkcję tę pełnił do stycznia 1917 r. Dzięki swoim dawnym kontaktom z PPS został także delegatem Komendy Naczelnej POW do Centralnego Komitetu Wykonawczego tej partii.¹⁹

Angażował się również w dziania mające na celu rozwijanie myśli politycznej i ideologii obozu piłsudczykowskiego. Uczestniczył w redagowaniu konspiracyj-

¹⁸ W. Milewska, J. T. Nowak, M. Zientara, *Legiony Polskie 1914–1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków 1998, s. 191.

¹⁹ IJP Nowy Jork, Janusz Jędrzejewicz 1885–1951, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste, *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 4 oraz *Encyklopedia wojskowa, op. cit.*, t. III, s. 686–687.

nego pisma POW „Rząd i Wojsko”, którego naczelnym redaktorem został po aresztowaniu przez Niemców w lipcu 1917 r. pierwszego redaktora tego pisma, Adama Skwarczyńskiego.

Jesienią 1916 r. miały miejsce wydarzenia, które diametralnie zmieniły sytuację polityczną na ziemiach polskich, a także dały nowy impuls dla życiowych losów Janusza Jędrzejewicza. 5 listopada 1916 r. generałowie-gubernatorzy warszawski i lubelski proklamowali, w imieniu obu cesarzy, manifest zapowiadający utworzenie z ziem zaboru rosyjskiego samodzielnego Królestwa Polskiego, z ustrojem konstytucyjnym i własną armią. Liczyli oni na pozyskanie polskiego rekruta do armii państw centralnych, którym zaczęło brakować mięsa armatniego. Dnia 12 grudnia 1916 r. z Krakowa do Warszawy przyjechał J. Piłsudski i wkrótce został członkiem, utworzonej na mocy rozporządzenia warszawskiego generała-gubernatora von Beslera z 12 listopada, Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego oraz referentem Komisji Wojskowej. Zadaniem TRS było opiniowanie spraw, z którymi zwróciły się władze okupacyjne, współdziałanie z tymi władzami w tworzeniu instytucji państwa polskiego oraz w organizowaniu polskiego wojska. TRS rozpoczęła działalność 14 stycznia 1917 r. i przetrwała do 25 sierpnia tego roku. Piłsudski zatrudnił w Komisji Wojskowej, do której należały niektóre sprawy związane z organizacją armii (wydawanie odezw werbunkowych, zgłaszanie postulatów do von Beslera w sprawie propagandy wojennej), prawie całą Komendę Naczelną POW.

W początkach stycznia 1917 r. Jędrzejewicz dostał rozkaz od swojego przełożonego w POW, T. Kasprzyckiego, polecający zameldowanie się u Piłsudskiego. Wówczas to miał okazję pierwszy raz rozmawiać z człowiekiem, którego podziwiał od kilku lat i którego poglądami miał kierować się w okresie swojej kariery wojskowej i politycznej. Piłsudski dał mu pismo polecające do jednego z członków Rady Stanu, by zatrudnił go w organach tej instytucji, oraz polecił pełnienie nieformalnej funkcji swojego sekretarza. W okresie od 10 lutego 1917 r. do 22 lipca 1917 r. J. Jędrzejewicz był więc sekretarzem Piłsudskiego, ale formalnie piastował stanowisko referenta kancelarii i kierował kancelarią ogólną Komisji Wojskowej. Do jego obowiązków należało załatwianie korespondencji oraz prowadzenie kasy i rachunkowości.²⁰ Od tego czasu datował się jego bliski kontakt osobisty z Piłsudskim trwający do śmierci Komendanta w 1935 r. Dzięki temu w pierwszej połowie lat trzydziestych został ministrem oświaty i premierem – w każdym przypadku była to decyzja Piłsudskiego.

W kwietniu 1917 r., wobec zaistnienia nowej sytuacji politycznej wywołanej rewolucją lutową w Rosji, Piłsudski podjął przygotowania do wywołania kolejnego kryzysu, który pozwoliłby mu, tym razem definitywnie, zerwać sojusz z państwami centralnymi. Zakładał, że o losie ziem polskich po zakończeniu wojny nie będzie

²⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), Tymczasowa Rada Stanu 1917; Mikrofilm: B 7593, Skład osobowy TRS 15.01–1.10.1917, s. 10; Mikrofilm B 7519, Sprawy organizacyjno-wewnętrzne 15.01–1.09.1917, s. 2; Mikrofilm B 7523, Sprawozdania departamentów i komisji 15.01–31.12.1917. Sprawozdanie z działalności Komisji Wojskowej TRS, s. 15.

decydowało żadne z państw zaborczych. Wobec tego zintensyfikował działania na rzecz mobilizacji sił polskich w celu uchwycenia władzy w momencie zakończenia wojny. Próbował doprowadzić do utworzenia dwóch tajnych organizacji kierujących działaniami Polaków na rzecz odzyskania niepodległości: Organizacji A, skupiającej przywódców POW i wpływowych działaczy stronnictw lewicowych, oraz Organizacji B – skupiającej działaczy prawicy. Obie miały być podporządkowane Piłsudskiemu. Wobec sprzeciwu endecji Organizacja B nie powstała.

Organizacja A była dopiero w stadium przygotowywania koncepcji, gdy wybuchł kryzys przysięgowy. Dla jego wywołania Piłsudski wykorzystał pretekst, jakim była formuła przysięgi, którą musieli składać legioniści nieposiadający obywatelstwa Austro-Węgier. Piłsudski podniósł zarzut, że tekst ten nakazuje dotrzymanie braterstwa broni wojskom państw centralnych oraz zobowiązuje do wierności wobec przyszłego, nie wiadomo przez kogo powołanego i skąd pochodzącego króla polskiego. Przysięgę uznał za sprzeczną z polskim honorem narodowym i żołnierską godnością. Przy pomocy swoich podkomendnych z Komisji Wojskowej oraz redakcji „Rządu i Wojska” podgrzewał nastroje wśród legionistów. W poszczególnych brygadach powstawały rady żołnierskie, które zaczęły domagać się oddania pod polską komendę. Pod koniec maja 1917 r. utworzono Centralną Radę Żołnierską Legionów Polskich, która popierała działania Piłsudskiego. W końcu zaapelował on do legionistów, by odmówili złożenia przysięgi. Żołnierze, którzy go posłuchali (głównie z I i III Brygady), zostali internowani w obozach w Beniaminowie i Szczypiornie. Poddani austriacy, którzy służyli w Legionach, wcieleni zostali do armii austriackiej i wysłani na front włoski, a legioniści, którzy złożyli przysięgę, weszli w skład Polskiej Siły Zbrojnej podległej niemieckiemu generałowi – von Beselerowi. W dniu 2 lipca 1917 r. Piłsudski, protestując przeciwko nadmiernej uległości TRS wobec okupantów oraz braku należytych starań o wojsko, złożył dymisję ze stanowiska referenta Komisji Wojskowej oraz zrezygnował z członkostwa w samej Radzie. Urzędnicy Komisji, solidaryzując się z jego poglądami, wymówili posady. Zrobił to także Janusz Jędrzejewicz,²¹ ale epizod z pracą w Komisji był bardzo znaczący dla jego późniejszej kariery. Dzięki niemu bliżej poznał go Piłsudski.

Wspomniane fakty doprowadziły do tego, że Niemcy zaczęli represjonować członków POW. Wielu z nich aresztowano, w tym brata Janusza Jędrzejewicza, Waclawa. Rozbita została prawie cała Komenda Naczelna. Sam Piłsudski został aresztowany 22 lipca i wraz z K. Sosnowskim osadzony w twierdzy w Magdeburgu.

Ducha oporu starała się podtrzymywać redakcja „Rządu i Wojska”, na czele której stał teraz Janusz Jędrzejewicz. Wybór padł na niego, ponieważ wcześniej zwrócił na siebie uwagę dużymi zdolnościami pisarskimi i umiejętnością formułowania zasad ideologicznych obozu peowiacko-legionowego.²² Wszedł on wtedy

²¹ AAN Warszawa, Tymczasowa Rada Stanu 1917; Mikrofilm B 7519, Sprawy organizacyjno-wewnętrzne 15.01–1.09.1917, s. 2.

²² K. Hrabryk, *Janusz Jędrzejewicz*, „Dziennik Polski” 1951, nr 78.

także w skład kolegiального kierownictwa obozu piłsudczykowskiego, utworzonego po internowaniu Piłsudskiego, tzw. Konwentu Organizacji A. Ponadto, w stopniu podporucznika, został mianowany szefem Wydziału Polityczno-Prasowego Komendy Naczelnej POW.²³

Konspiracyjne czasopismo „Rząd i Wojsko”, redagowane przez Jędrzejewicza, wyrażało poglądy ludzi związanych z Konwentem i POW. Widać to wyraźnie w trakcie lektury artykułów wstępnych, tradycyjnie uważanych za najistotniejsze, zamieszczanych na pierwszych stronach. Na ich treść niewątpliwie miał wpływ nowy redaktor naczelny. Negowano w nich sens dalszego istnienia TRS, a potem także Rady Regencyjnej, krytykowano Niemców za postępowanie wobec Legionów, POW, Piłsudskiego i polskich dążeń niepodległościowych. Negatywnie wyrażano się o traktacie brzeskim, upominano się o uwolnienie Piłsudskiego i internowanych legionistów. Wzywano Polaków do aktywnej walki o niepodległość.

W tym okresie Jędrzejewicz napisał broszurę *Józef Piłsudski*, wydaną przez redakcję „Rządu i Wojska”, która zawierała krótki opis i ocenę polskich starań niepodległościowych i działalności w tym zakresie prowadzonej przez Piłsudskiego. Była to taka wizja historii, która stała się potem częścią ideologii obozu legionowo-peowiackiego. Dzięki tej broszurze Jędrzejewicz dołączył do grona pierwszych, obok Wacława Sieroszewskiego i Stanisława Baczyńskiego, twórców legendy i kultu Piłsudskiego.²⁴ Można postawić tezę, że stał się jednym z prekursorów piłsudczykowskiej wizji odzyskania przez Polskę niepodległości, propagowanej intensywnie w latach trzydziestych na łamach „Gazety Polskiej” (główny organ prasowy piłsudczyków w okresie 1929–1939). Wizja dziejów, w tworzeniu której Jędrzejewicz miał znaczący udział, zakładała, że decydującą rolę odegrała wybitna i genialna jednostka – Józef Piłsudski, za którą poszła lepsza, aktywniejsza część narodu – peowiaci i legionieści.

W dniu 11 listopada 1818 r. Janusz Jędrzejewicz w Warszawie, w budynku przy ul. Moniuszki 2 spotkał się z J. Piłsudskim, który wrócił z internowania w Magdeburgu i prowadził rozmowy z wieloma swoimi współpracownikami.²⁵ Dzięki temu przez kilkanaście następnych dni był jego adiutantem, wraz z Kazimierzem Stamirowskim. Od tego momentu zmienił się zdecydowanie charakter aktywności wojskowo-politycznej Jędrzejewicza. Konwent Organizacji A przestał istnieć z chwilą powrotu Piłsudskiego, a POW, po połączeniu z Polską Siłą Zbrojną na

²³ IJP Nowy Jork, Janusz Jędrzejewicz 1885–1951, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste; *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 4 oraz *Encyklopedia wojskowa, op. cit.*, t. III, s. 686–687.

²⁴ W wydanej w 1915 r. hagiograficznej broszurze *Józef Piłsudski* Wacław Sieroszewski jako jeden z pierwszych słał niepodległościowe dokonania Komendanta. Podobny w charakterze tekst, zatytułowany *Wódz i naród*, opublikował w 1917 r. Stanisław Baczyński. Wraz z tekstem Jędrzejewicza publikacje te rozwinęły kult Piłsudskiego, szerzący się zwłaszcza wśród legionistów i peowiaków.

²⁵ W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia...*, s. 68 oraz W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego*, t. II, 1918–1926, Wrocław, Warszawa, Kraków 1994, s. 11.

przełomie listopada i grudnia, stała się zaczątkiem regularnej armii. Działalność konspiracyjną, która wprowadziła go w szeregi najbliższych współpracowników Piłsudskiego, Jędrzejewicz zamienił na służbę na różnych stanowiskach w centralnych instytucjach wojskowych.

Dnia 1 grudnia 1918 r. awansował na stopień porucznika i został referentem politycznym Dowództwa Okręgu Generalnego w Warszawie.²⁶ Po odzyskaniu niepodległości cały kraj został podzielony na 5 wojskowych okręgów generalnych (Warszawa, Łódź, Lublin, Kielce i Kraków). Janusz Jędrzejewicz został wyznaczony na referenta politycznego okręgu warszawskiego (w Kielcach – Bogusław Miedziński, w Krakowie – Mieczysław Ścieżyński, w Lublinie – Konrad Libicki, w Łodzi – Roman Starzyński). Zadaniem referentów politycznych było pilnowanie, by posunięcia wojskowe dowódców okręgów były zgodne z linią polityczną Piłsudskiego. Mieli to robić taktownie, ale stanowczo. Ponadto ich zadaniem było zwracanie uwagi na ruchy polityczne, zwłaszcza lewicowe, w taki sposób aby ich działalność nie przeszkadzała w prowadzeniu wojny z bolszewikami.²⁷ Powierzenie tak odpowiedzialnej funkcji świadczy o zaufaniu, jakim darzono Jędrzejewicza.

W kwietniu 1919 Janusz Jędrzejewicz brał udział w wyprawie wileńskiej. Jej celem było wyeliminowanie zagrożenia, które dla aspiracji terytorialnych Polski stanowił marsz na zachód wojsk bolszewickich. Natarcie bolszewików zostało powstrzymane pod koniec lutego na linii Wołkowysk–Brześć, a na początku marca odepchnięto ich za Niemen. Piłsudski postanowił wykorzystać tę sytuację do odbicia z rąk bolszewików Wilna. Uważał, że Ententa nie przyzna tego miasta Polsce, a bez niego trudne będzie zabezpieczenie Polski przed Rosją. Ponadto, uważał, nie bez racji, że jest to miasto polskie. W grę wchodziły także jego sentymenty osobiste. W związku z tym, na początku kwietnia nakazał rozpoczęcie przygotowań do ofensywy, która miała ruszyć 16 kwietnia. W dniach 19–21 kwietnia I Brygada Kawalerii ppłk. Władysława Beliny-Prażmowskiego i II Dywizja Piechoty płk. E. Rydza-Śmigłego zajęły miasto. Potem, do połowy maja broniły go przed atakami wojsk rosyjskich.²⁸

J. Jędrzejewicz w stopniu porucznika był w tym czasie podkomendnym kapitana Walerego Sławka, szefa Ekspozytury Naczelnego Dowództwa. Służył na stanowisku referenta prasowego w Oddziale II dowództwa frontu litewsko-białoruskiego. Piłsudski umieścił w tej strukturze niejednego ze swoich ludzi. Oprócz Jędrzejewicza i Sławka służyli w niej także Aleksander Prystor i Kazimierz Świtalski oraz brat Naczelnika, Jan Piłsudski. Jednym z głównych zadań tej grupy było wydawanie

²⁶ IJP Nowy Jork, *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste: *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 1 i 5.

²⁷ R. Starzyński, *Cztery lata wojny w służbie Komendanta. Przeżycia wojenne 1914–1918*, Warszawa 1937, s. 332.

²⁸ A. Przybylski, *Ofensywa na Wilno w kwietniu 1919 roku*, „Bellona” 1928, t. XXXII, z. 1, s. 1–27.

w Wilnie polskiego pisma.²⁹ Po opanowaniu przez wojsko polskie Wilna Jędrzejewicz został tam redaktorem nowo utworzonego dziennika „Nasz Kraj”.

Pod koniec sierpnia 1919 r. wrócił do Warszawy i został szefem Sekcji Oświatowo-Kulturalnej Oddziału III Ministerstwa Spraw Wojskowych. Po zawarciu pokoju z bolszewikami w stopniu kapitana został szefem Wydziału V (oświata wśród żołnierzy) w Oddziale III Sztabu Generalnego.³⁰ W maju 1920 r. w okresie ofensywy kijowskiej, a potem latem w okresie największych sukcesów wojsk bolszewickich i wreszcie bitwy warszawskiej Jędrzejewicz pracował w Warszawie. Znajdował się zawsze blisko Naczelnego Wodza.

Po zakończeniu wojny J. Jędrzejewicz w dalszym ciągu pracował w instytucjach wojskowych. Od kwietnia 1921 r. w stopniu majora (awans 14 kwietnia) był szefem Wydziału Naukowo-Szkolnego w III Oddziale Sztabu Generalnego. W grudniu 1922 r. ukończył kurs dowódców batalionu w Doświadczalnym Centrum Wojskowym w Rembertowie. Komendant Centrum, płk Wieczorkiewicz, wystawił mu bardzo dobrą opinię. Napisał w niej, że Jędrzejewicz jest bardzo inteligentny, posiada żywy i głęboki umysł oraz charakter bez zarzutu. Jest sumienny, obowiązkowy i pracowity. Bardzo dużo nauczył się w trakcie kursu – mimo że nie miał większej wprawy w dowodzeniu.³¹

Ten etap jego drogi życiowej przebiegał podobnie jak u wielu znanych piłsudczyków, którzy po roku 1926 robili karierę w wojsku lub administracji państwowej. W okresie pierwszej wojny światowej służyli oni pod rozkazami Piłsudskiego w Legionach lub POW, następnie tworzyli podwaliny armii niepodległego państwa polskiego i walczyli zbrojnie o kształt jego granic. Niejednokrotnie powierzano im, ważne dla przebiegu walk o granice, misje do wypełnienia.

W początkach lat dwudziestych J. Jędrzejewicz angażował się także w pracę dziennikarską. Pisał artykuły dla czasopisma „Droga”, które powstało w miejsce „Rządu i Wojska” zlikwidowanego w sierpniu 1921 r. Trzon kierowniczy redakcji stanowili ci sami piłsudczycy, którzy wydawali „Rząd i Wojsko” – Adam Skwarczyński, Tadeusz Hołówko, Julian Huzarski, Janusz Jędrzejewicz, Karol Lilienfeld-Krzewski i Marian Uzdowski.³² Oba czasopisma stanowiły swoiste uzupełnienie dla aktywności Piłsudskiego, który preferował działania praktyczne i dystansował się od prac teoretycznych – nawet sprecyzowania zasad programowych własnego obozu. Wypracowanie tych zasad złożył na barki współ-

²⁹ Z. Nagrodzki, *Wyprawa wileńska roku 1919 we wspomnieniach cywila*, Wilno 1933, s. 20.

³⁰ IJP Nowy Jork, *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste; Janusz Jędrzejewicz, notatka biograficzna oraz *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 1 i 5, a także: *Twórcy współczesnej Polski. Księga encyklopedyczna żywotów, czynów i rządów*, Warszawa 1938, s. 252–254.

³¹ IJP Nowy Jork, *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste; *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 2 i 6.

³² J. Faryś, *Piłsudski i piłsudczycy. Z dziejów koncepcji polityczno-ustrojowej (1918–1939)*, Szczecin 1991, s. 41.

pracowników. Podjęli ten trud działacze skupieni wokół „Drogi”, która stała się prasowym forum ideologii piłsudczykowskiej. Fundamentem, na którym oparli wszystkie dalsze człony programu, było państwo traktowane jako wartość nadrzędna, dobro wspólne wszystkich obywateli. Uważali, że jest ono poważnie zagrożone przez partyjne swary i bieżącą rywalizację stronnictw politycznych troszczących się jedynie o partykularne interesy. Odrzucali klasyczny parlamentaryzm, którego działalność prowadziła do tego, że państwu grozi katastrofa, a dla jego ocalenia niezbędne są najwyższe ofiary. W związku z tym prawo do rządzenia powinny mieć jedynie elity dobrane według kryterium zasług dla państwa, na czele których musi stać wybitny wizjoner i przewodnik zbiorowości, człowiek zastuszony w walce o niepodległość – Józef Piłsudski. Pod jego przewodnictwem grupy społeczne powinny ze sobą solidarnie współdziałać, pokonując podziały i antagonizmy klasowe, narodowe i religijne.³³

Mechanizmy demokracji, wprowadzone konstytucją z 17 marca 1921 r., powodowały że taka wizja państwa i społeczeństwa nie była wdrażana, a Piłsudski stopniowo tracił decydujący wpływ na rządy w Polsce. W maju 1923 r. endecja, chadecja i PSL–Piast podpisały „pakt lanckoroński”, tworząc większościową koalicję sejmową, tzw. koalicję Chjeno-Piasta. Wykorzystała ona spory o przewidywaną budżetową dla obalenia rządu Sikorskiego i utworzenia własnego, na czele z Witosem. W dniu powołania gabinetu Witosa Piłsudski demonstracyjnie przeniósł się z Warszawy do Sulejówka, a dwa dni później zrezygnował ze stanowiska szefa Sztabu Głównego, uznając, że aktualny układ sił politycznych uniemożliwia mu prawidłowe wypełnianie tej funkcji. Na przełomie czerwca i lipca doszło do konfliktu o rządowy projekt ustawy o najwyższych władzach wojskowych. Projekt ten podporządkowywał armię ministrowi, a tym samym wystawiał ją na ryzyko związane z partyjnymi walkami i kompromisami. Poza tym nie przewidywał istnienia Ścisłej Rady Wojennej (organ zajmujący się przygotowaniami wojennymi o dosyć szerokich uprawnieniach, także personalnych), której Piłsudski był przewodniczącym. Wobec tego, na początku lipca zrezygnował także i z tego stanowiska.

Janusz Jędrzejewicz po wyjeździe Piłsudskiego do Sulejówka poprosił o dymisję z wojska. W dniu 31 października 1923 r. w stopniu majora został przeniesiony do rezerwy (ze służbą faktycznie rozstał się już 1 września). Służba wojskowa przyniosła mu kilka odznaczeń. Za działalność w konspiracji otrzymał Krzyż POW. W trzecią rocznicę odzyskania niepodległości, 11 listopada 1921 r., odznaczony został Orderem Virtuti Militari V klasy (za rozbrajanie Niemców w listopadzie 1918 r.). Następnie dwukrotnie otrzymał Krzyż Walecznych oraz odznakę „Za wierną służbę”. Wiosną 1922 r. na wniosek ministra spraw wojsko-

³³ E. Kaszuba, *System propagandy państwowej obozu rządzącego w Polsce w latach 1926–1939*, Toruń 2004, s. 172.

wych otrzymał Order Odrodzenia Polski za wkład w pracę wychowawczą wśród żołnierzy.³⁴

Po odejściu z wojska Janusz Jędrzejewicz przeszedł do pracy w oświacie. W okresie od 1 września 1923 r. do 31 sierpnia 1924 r. zatrudniony był na kursach dla dorosłych miasta stołecznego Warszawy jako kierownik ogniska. Jednocześnie uczył matematyki w prywatnym gimnazjum W. Peretjakowiczowej w Wołominie. Następnie od 16 listopada 1924 r. do 31 lipca 1926 r. był dyrektorem i nauczycielem matematyki w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim im. S. Konarskiego w Warszawie, przy czym w okresie od 1 marca 1926 r. do 31 lipca 1926 r. przebywał na urlopie bezpłatnym wziętym z powodów osobistych.³⁵

W tym czasie nie osłabły jego kontakty ze środowiskiem peowiacko-legionowym, mimo że przeżywało ono poważne kłopoty. Po odejściu Piłsudskiego do Sulejówka wpływy tej grupy w wojsku i administracji mocno się skurczyły. Stała się ona obiektem dyskryminacji ze strony władz. Represje dotknęły zwłaszcza oficerów wojska, którzy pozostali w czynnej służbie. Jednakże scementowały one środowisko piłsudczyków. Widywali się oni na prywatnych spotkaniach, czasami z udziałem Piłsudskiego, gdzie komentowali bieżącą sytuację i koordynowali posunięcia o charakterze politycznym. W trakcie tych spotkań zebrani informowali Komendanta o rozwoju wydarzeń politycznych i otrzymywali od niego dyrektywy co do dalszych działań, tematy artykułów politycznych itp. Właśnie wtedy krystalizował się skład późniejszej grupy „pułkowników”. W spotkaniach brali udział: Aleksander Prystor, Walery Sławek, Adam Skwarczyński, Tadeusz Hołówko, Adam Koc, Bogusław Miedziński, Józef Beck, Bolesław Wieniawa-Długoszowski, Ignacy Matuszewski i Janusz Jędrzejewicz.³⁶

Zaangażowanie polityczne J. Jędrzejewicza w tym okresie przejawiało się zwłaszcza w działalności w Związku Legionistów Polskich. W roku 1922 zwolennicy J. Piłsudskiego, dawni oficerowie legionów, postanowili utworzyć stowarzyszenie w celu popierania jego politycznych zamierzeń oraz udzielania pomocy byłym legionistom zdemobilizowanym po 1921 r. Uważali oni, że Polska przeżywa kryzys polityczny i moralny. Oskarżali polityków o egoizm i dbanie wyłącznie o własne korzyści. Odczuwali rozgoryczenie i oburzenie z powodu niechętnego postawy części prasy wobec Piłsudskiego i ich środowiska. Postanowili czynnie przystąpić do obrony interesu państwowego, który według nich był zagrożony. Początkowo

³⁴ IJP Nowy Jork, *Janusz Jędrzejewicz 1885–1951*, t. 1, Dane biograficzne, dokumenty osobiste; *Teczka mjr. Janusza Jędrzejewicza...*, s. 5 i 6 oraz *Wniosek na odznaczenie oficerów i równorzędnych /urzędników/ cywilnych Orderem Odrodzenia Polski*.

³⁵ AAN Warszawa, Prezydium Rady Ministrów 1932–1939, t. 291, *Karty ewidencyjne Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, k. 1, Janusz Jędrzejewicz oraz Dane biograficzne, [w:] J. Jędrzejewicz, *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*, Londyn 1972, s. 21–25.

³⁶ J. Piotrowski, *Aleksander Prystor 1874–1941. Zarys biografii politycznej*, Wrocław 1994, s. 78 oraz W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *op. cit.*, s. 422.

Związek nie wzbudzał większego zainteresowania ludzi z najbliższego otoczenia Piłsudskiego. Sytuacja zmieniła się na przełomie 1923 i 1924 r., gdy zrozumieli oni, iż powrót do władzy wymaga długich przygotowań opartych na sprawnych strukturach organizacyjnych. 7 lutego 1924 r. miało miejsce spotkanie władz Związku Legionistów z czołówką piłsudczyków – m.in. Januszem Jędrzejewiczem i Adamem Skwarczyńskim. Naciskali oni na zwiększenie politycznego zaangażowania Związku po stronie Piłsudskiego. Włączyli się w prace przygotowawcze do zbliżającego się walnego zjazdu. W ramach tych prac J. Jędrzejewicz otrzymał zadania wymagające pracy koncepcyjnej. Na posiedzeniu Zarządu Głównego 14 lutego 1924 r. zlecono mu przygotowanie popularnego wydawnictwa poświęconego Legionom, a 25 maja deklaracji ideowej, którą miał przyjąć zjazd Związku zwołany na sierpień.³⁷ Udało się mu wprowadzić polityczne, propiłsudczykowski akcenty do obrad i rezolucji III Zjazdu Związku Legionistów, odbywającego się w dziesiątą rocznicę wymarszu kompanii kadrowej. Między innymi Zjazd stwierdził, że Piłsudski – twórca państwa i armii – nie znajduje odpowiedniego dla siebie miejsca w państwie, odsuwany od władzy przez partie polityczne. Wysłano depesze do prezydenta i ministra spraw wojskowych z żądaniem zapewnienia Piłsudskiemu właściwego miejsca we władzach państwowych. Nad organizacją przejęli wtedy władzę czołowi piłsudczycy. Prezesem został Walery Sławek, a członkami Zarządu i Komisji Rewizyjnej m.in.: J. Jędrzejewicz, A. Skwarczyński, B. Miedziński i M. Kościatkowski, W. Stpiczyński.³⁸

Od 1924 r. zauważalne stało się zaangażowanie Związku w walkę polityczną po stronie Piłsudskiego. Zjazd polecił Zarządowi Głównemu wszcząć akcję w sprawie powrotu Marszałka do wojska. Zobowiązał prezesów oddziałów do podjęcia konkretnych działań w tym kierunku.³⁹ Następnie polecono oddziałom Związku organizowanie wieców kończących się uchwalaniem rezolucji do władz państwowych, domagających się niezwłocznego powrotu Piłsudskiego do czynnej roli w wojsku.⁴⁰ Ocenia się, że istotną rolę przy wciąganiu Związku w walkę polityczną odegrał Janusz Jędrzejewicz, który kierował działem organizacyjnym Zarządu i zainicjował niejedno propiłsudczykowski posunięcie ZLP z 1924 r.⁴¹

Pod koniec 1924 r. Zarząd Główny ZLP ocenił, że sytuacja polityczna w Polsce jest coraz gorsza. W specjalnej uchwale stwierdzono, że komunizująca lewica podkopyje państwo, minister spraw wojskowych nie dba o armię, projekt ustawy o naczelnych organach wojskowych likwiduje jednolitość dowodzenia armią,

³⁷ AAN Warszawa, Związek Legionistów Polskich, t. 49, *Protokoły posiedzeń Zarządu Głównego 1922–1925*, k. 51, Protokół z 14.02.1924 oraz k. 64, Protokół z 25.06.1924.

³⁸ AAN Warszawa, Związek Legionistów Polskich, Mikrofilm 30934, *Zjazd Legionistów w Lublinie 9–10 sierpnia 1924 r.*, s. 7. Wyniki III Zjazdu Legionistów w Lublinie z 9 i 10 sierpnia 1924 r.

³⁹ AAN Warszawa, Związek Legionistów Polskich, t. 49, *Protokoły posiedzeń Zarządu Głównego 1922–1925*, k. 98, Objaśnienia ZG ZLP z dnia 05.09.1924 do okólnika nr 1 z dnia 21.08.1924.

⁴⁰ AAN Warszawa, Związek Legionistów Polskich, t. 49, *Protokoły posiedzeń Zarządu Głównego 1922–1925*, k. 112, Okólnik nr 3 ZG ZLP z dnia 23.10.1924.

⁴¹ P. Wróbel, „Kombatanci kontra politycy”. *Narodziny i początki działania Związku Legionistów Polskich 1918–1925*, „Przegląd Historyczny” 1985, nr 1, s. 98.

a propaganda partyjna kwestionuje zasługi obozu peowiacko-legionowego i Piłsudskiego dla odzyskania niepodległości. W związku z tym polecono członkom ZLP nawiązać współpracę z redakcją „Wspomnień Legionowych” i utworzonym w Warszawie Instytutem Badania Najnowszej Historii Polski. Inicjatywa utworzenia Instytutu zrodziła się w najbliższym otoczeniu Piłsudskiego. Jego celem było gromadzenie źródeł do historii Polski okresu popowstaniowego, badanie tych materiałów i publikowanie wniosków oraz współpraca w tym zakresie z instytucjami państwowymi i zagranicznymi. Skład władz i lista członków Instytutu zostały ustalone na drugim Walnym Zgromadzeniu, które odbyło się 29 marca 1924 r. Prezesem został Leon Wasilewski, sekretarzem Adam Skwarczyński, a członkami Zarządu: Walery Sławek, Michał Sokolnicki i Henryk Kołodziejski. Do Komisji Rewizyjnej weszli: Aleksander Dębski, Jędrzej Moraczewski, Waław Sieroszewski, Tadeusz Gałęcki (Andrzej Strug) i Janusz Jędrzejewicz.⁴² Działalność wydawnicza Instytutu była początkowo skromna. Jej głównym przejawem był pierwszy tom *Wspomnień legionowych*, który ukazał się w 1924 r. pod redakcją Janusza Jędrzejewicza. Wydawnictwo to, pomyślane jako cykliczne, miało umożliwić piłsudczykom publikowanie swoich wspomnień z okresu walki o niepodległość.

Kolejnym obszarem aktywności Jędrzejewicza było publikowanie w piłsudczykowskim czasopiśmie ideowym „Droga”. W latach 1924–1926 były to głównie wypowiedzi o charakterze politycznym, mieszczące się w typowym dla piłsudczyków zestawie poglądów społeczno-politycznych. Pisał między innymi o zniechęceniu obywateli do parlamentaryzmu, którego powodem miała być „gra partyjna na terenie sejmu, z winy zresztą samego sejmu, nieumiejącego szukać kontaktu z konkretnym życiem”, która to gra „staje się dla wyborcy niezrozumiała i obca”.⁴³ Atakował działania posłów i partii politycznych, wysuwając oskarżenia o utrudnianie rządzenia państwem.

Pogorszenie się w 1925 r. sytuacji gospodarczej i międzynarodowej Polski sprzyjało piłsudczykom. Uwiarygodniało ich twierdzenia, że odsunięcie Piłsudskiego od wpływu na sprawy państwa, partyjne partykularyzmy i niesprawny system polityczny są głównymi powodami trudności w kraju. W związku z tym przystąpili do zdecydowanej ofensywy. Wzmożono aktywność propagandową, której głównymi tematami były: powrót Piłsudskiego do władzy, represjonowanie w armii byłych legionistów i peowiaków, słabość władzy wykonawczej, wypaczenia w działalności partii politycznych i władzy ustawodawczej, zagrożenie prawicowym zamachem stanu oraz projekt ustawy o naczelnych władzach wojskowych. Aktywizowało się środowisko kombatanatów ze Związku Legionistów Polskich i Związku Strzeleckiego oraz piłsudzczycy usadowieni w partiach lewicowych. Obchody imienin Marszałka, w marcu 1926 r., stały się manifestacją poparcia tych środowisk dla Piłsudskiego

⁴² T. Pelczarski, *Instytut Badania Najnowszej Historii Polski. Zarys działalności 1923–1936*, „Niepodległość” 1939, t. XX, s. 3–4.

⁴³ J. Jędrzejewicz, *Akcja bezpośrednia*, „Droga” 1924, nr 3.

i jego zamierzeń. On sam także prowadził intensywną działalność polityczną dla zdobycia poparcia, zwłaszcza lewicy. Jednocześnie atakował parlament i partie polityczne. Nie godził się na obejmowanie jakichkolwiek funkcji państwowych, licząc, że kolejne przesilenie parlamentarne ułatwi mu zdobycie pełni władzy w państwie, bez dokonywania klasycznego zamachu stanu.

W dniu 10 maja Piłsudski, w wywiadzie udzielonym „Kurierowi Porannemu”, ostro zaatakował W. Witosa tworzącego nowy rząd, oskarżając go o przekupstwa i nadużywanie władzy oraz o nieliczenie się z interesami armii. Piłsudczycy manifestowali swoje poparcie dla Marszałka na ulicach Warszawy i straszili odradzaniem się znienawidzonej koalicji Chjeno–Piasta. Nowy rząd rozpoczął akcję mającą na celu oczyszczenie armii z piłsudczyków. Piłsudski postanowił pojawić się w Warszawie na czele wiernych sobie oddziałów wojska celem wymuszenia na prezydencie zdymisjonowania rządu Witosa. Rankiem 12 maja wierne mu oddziały wkroczyły do Warszawy i wobec braku porozumienia z Wojciechowskim po trzech dniach walk zmusiły rząd i prezydenta do ustąpienia.

Nie dysponujemy informacjami o udziale Janusza Jędrzejewicza w jakichkolwiek przygotowaniach do zamachu majowego. W pracach historyków można jedynie natrafić na informacje świadczące o tym, że brał on udział, wraz z T. Hołówko, B. Miedzińskim, K. Świtalskim i B. Wieniawą-Długoszowskim, w rozmowach ze środowiskiem zetowców. Celem tych rozmów było zyskanie poparcia tej grupy dla idei powrotu Piłsudskiego do władzy.⁴⁴ Zadanie nie było zbyt trudne, gdyż zetowcy, podobnie jak piłsudczycy, mieli za sobą legionową i peowiacką przeszłość, negatywnie oceniali sytuację społeczno-polityczną, która wytworzyła się w Polsce od 1922 r., krytykowali konstytucję marcową za stworzenie nieefektywnego systemu „sejmokracji”, sprzeciwiali się szerzeniu „partyjnictwa”, czyli przedkładaniu interesów partyjnych nad państwowy, oraz obwiniali rządzących ówczesnie polityków o trudności społeczne i gospodarcze, które przeżywała Polska.

W trakcie zamachu majowego Jędrzejewicz znalazł się w najbliższym otoczeniu Piłsudskiego, w Komendzie Miasta. Budynek ten został zdobyty już w początkowej fazie walk, wieczorem 12 maja. Wtedy przeniósł się tam Piłsudski owacyjnie witany przez warszawiaków. W Komendzie Miasta funkcjonowały dwa sztaby piłsudczyków, wojskowy i cywilny, stworzone naprędce do kierowania działaniami wojskowymi i politycznymi. W związku z tym, że przebywało tam wtedy wielu ludzi – polityków, dziennikarzy, różnych interesantów – w większości niewykonujących konkretnej pracy, trudno stwierdzić, czym zajmował się J. Jędrzejewicz.⁴⁵ Jedno jest pewne, ten epizod zapoczątkował nowy etap w jego życiu – karierę w administracji państwowej.

Od 1 sierpnia 1926 r. Janusz Jędrzejewicz przeszedł do pracy w rządzie. Początkowo sprawował funkcję urzędnika Prezydium Rady Ministrów odpowie-

⁴⁴ P. Waingertner, *Naprawa 1926–1939. Z dziejów obozu pomajowego*, Warszawa 1999, s. 25.

⁴⁵ H. Józewski, *Zamiast pamiętnika*, „Zeszyty Historyczne”, z. 59, Paryż 1982, s. 48–49 oraz A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1987, s. 245–246.

działnego za kontakty z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Następnie, od 1 kwietnia 1927 r. został wizytatorem, a od 1 marca 1928 r. referendarzem w tym ministerstwie.

Faktyczna pozycja Jędrzejewicza w administracji państwowej po zamachu majowym, podobnie jak innych piłsudczyków, nie zależała wyłącznie od pełnionej oficjalnie funkcji, lecz od zakresu realnie posiadanej władzy i wpływów. Wydaje się, że wykraczała ona daleko poza piastowane stanowiska. W rządzie Kazimierza Bartla utworzono, na wzór francuski, Gabinet Premiera. Stanowił on komórkę organizacyjną Prezydium Rady Ministrów i odegrał istotną rolę w kierowaniu politycznymi posunięciami rządzącego obozu w latach 1927–1930. Gabinet, z założenia, miał charakter czysto polityczny, a podstawowym jego zadaniem było nadzorowanie instytucji i urzędów państwowych, które zatrudniały ludzi związanych z odsuniętymi od władzy partiami politycznymi. Na jego czele stał początkowo Wacław Grzybowski, a od sierpnia 1927 r. Henryk Józewski. Pracowali w nim m.in.: A. Prystor – szef gabinetu generalnego inspektora sił zbrojnych, J. Beck – szef gabinetu ministra spraw wojskowych, K. Świtalski – dyrektor Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, I. Matuszewski – nadzorujący działalność MSZ, S. Car – pracujący w Ministerstwie Sprawiedliwości, J. Jędrzejewicz – urzędnik w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Stefan Starzyński, B. Miedziński, W. Sławek i B. Pieracki. Wspólnie kontrolowali całą administrację rządową. W okresie gdy przewodniczącym był Józewski, ludzie tworzący Gabinet Premiera, oprócz funkcji kontrolnych, próbowali także inspirować i przygotowywać decyzje o zasadniczym znaczeniu dla państwa. Zaufanie, jakim darzył ich Piłsudski, dawało im coraz większą władzę faktyczną. Każdy członek Gabinetu miał przydzielony konkretny resort do opieki – J. Jędrzejewicz nadzorował pracę MWRiOP. Oczywiście, chodziło tutaj o kontrolę zgodności poczynań danego ministerstwa z linią polityczną Piłsudskiego. Według Macieja Rataja formalni ministrowie rządu sprowadzeni zostali do roli specjalistów kierowanych i ściśle kontrolowanych przez zaufanych oficerów Piłsudskiego. Janusz Jędrzejewicz miał się nawet posuwać, według Rataja, do decydowania o najważniejszych nominacjach w ministerstwie bez wiedzy ministra, a często wbrew jego zdaniu.⁴⁶ Taka opinia znajduje potwierdzenie w „Dziennikach” Bronisława Żongołłowicza, od 1930 r. wiceministra oświaty, z których wynika, że niejednokrotnie konsultował on posunięcia kadrowe z Jędrzejewiczem, który w ministerstwie formalnie był tylko zwykłym urzędnikiem.⁴⁷

Współpracownicy Piłsudskiego, zaraz po zamachu majowym, z reguły nie zajmowali stanowisk ministerialnych. Znaleźli się w poszczególnych ministerstwach jako swoiści kontrolerzy. Niektórzy historycy uważają, iż wynikało to z faktu, że nie byli dostatecznie znani opinii publicznej, by Marszałek zdecydował się na powierze-

⁴⁶ M. Rataj, *Pamiętniki 1918–1927*, Warszawa 1965, s. 416.

⁴⁷ B. Żongołłowicz, *Dzienniki 1930–1936*, Warszawa 2004, s. 146, 163, 168, 174.

nie im tek ministerialnych.⁴⁸ Nie zmienia to faktu, że właśnie oni decydowali o najważniejszych sprawach rządu.

Kolejne wzmocnienie pozycji J. Jędrzejewicza i innych współpracowników Piłsudskiego nastąpiło jesienią 1927 r., kiedy to z inicjatywy Marszałka powstała nieformalna „Rada Pułkowników” złożona z kilku najbliższych mu ludzi, na czele z W. Sławkiem. Należał do niej także J. Jędrzejewicz. Na spotkaniach tej grupy omawiano bieżące problemy pracy rządu, a w miarę upływu czasu Piłsudski cedował na nich coraz więcej władzy. Wkrótce sięgnęli oni po najwyższe stanowiska państwowe.

Ukoronowaniem kariery Janusza Jędrzejewicza było zdobycie w 1928 r. mandatu poselskiego z ramienia Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (posłem był w latach 1928–1935), pełnienie funkcji ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w latach 1931–1934 oraz funkcji premiera rządu od maja 1933 r. do maja 1934 r.

Pod koniec 1927 r. W. Sławek zaprosił do siebie J. Jędrzejewicza i zapoznał go z wytycznymi Piłsudskiego w sprawie utworzenia struktury organizacyjnej, nazwanej później Bezpartyjnym Blokiem Współpracy z Rządem Marszałka Józefa Piłsudskiego. Zasadniczym jej celem miało być skonsolidowanie piłsudczyków w najbliższych wyborach parlamentarnych, opracowanie i przeprowadzenie przez procedury sejmowe nowej konstytucji oraz stworzenie parlamentarnego zaplecza dla rządu. Jędrzejewiczowi zaproponowano kandydowanie do sejmu. Przyjął tę propozycję bez dłuższego zastanawiania się. Jednym z motywów takiej decyzji było zniechęcenie do pracy w Ministerstwie WRiOP, kierowanym przez Gustawa Dobruckiego. Nie dawała mu ona zadowolenia, gdyż minister zajmował bierną postawę wobec reformy oświaty, którą Jędrzejewicz uznawał za pierwszoplanową. Nie posiadamy zbyt wielu informacji o działalności Jędrzejewicza w BBWR ze względu na szczupłość bazy źródłowej. Po rozwiązaniu tej organizacji jej archiwum, na polecenie W. Sławka, zostało w dużej części zniszczone. Poza tym parlamentarzyści BBWR nie prowadzili systematycznych dyskusji wewnątrzklubowych, nie podejmowali wspólnych ustaleń w sprawie poszczególnych problemów rozpatrywanych potem przez sejm, a decyzje zapadały na indywidualnych spotkaniach W. Sławka z poszczególnymi politykami. Dużo lepiej przedstawia się możliwość zbadania działalności poselskiej J. Jędrzejewicza. Pod koniec stycznia 1928 r. wziął urlop i wyjechał do Częstochowy, by poprowadzić kampanię wyborczą. W pewnym momencie rozważano umieszczenie go, jako nauczyciela, na jakiejś prorządowej liście, która preferowała tę grupę zawodową.⁴⁹ Ostatecznie, zgodnie z pierwotną sugestią Sławka i Świtalskiego, kandydował z okręgowej listy rządowej w okręgu 17, obejmującego powiaty Częstochowa i Radomsko w woj. kieleckim. Prawdopodob-

⁴⁸ A. Ajnenkiel, *Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939*, Warszawa 1980, s. 38.

⁴⁹ K. Świtalski, *Diariusz 1919–1935*, Warszawa 1992, s. 330.

nie zdecydował o tym fakt, że w tych właśnie miastach Jędrzejewicz przemawiał na masówkach robotniczych w okresie rewolucji 1905–1906 r. 4 marca 1928 r. w okręgu 17 wybrano 6 posłów. Z listy nr 1 BBWR jako jedyny posłem został właśnie Janusz Jędrzejewicz (na liście umieszczony był na pierwszym miejscu). Na forum parlamentu posłowie BBWR nie przejawiali większej aktywności. Bardzo rzadko zgłaszali interpelacje i wnioski. Ograniczali się głównie do popierania wystąpień członków rządu. Zwiększenie aktywności następowało w trakcie corocznego uchwalania budżetu i podczas prac nad zmianą konstytucji. Jędrzejewicz nie był w tym gronie wyjątkiem. Na posiedzeniach plenarnych sejmku w latach 1928–1930 wypowiadał się rzadko, głównie na temat problemów oświaty. Jako poseł pracował w dwóch sejmowych komisjach – konstytucyjnej i oświatowej. Komisja Konstytucyjna stała się dla piłsudczyków niezwykle ważna (mieli w niej 12 na 31 posłów), ponieważ w maju – czerwcu 1928 r. nastąpiła inauguracja prac nad reformą konstytucji. Brał także udział w bezpardonowej walce, jaką toczyli piłsudczycy z opozycją przez całą, choć skróconą, kadencję.

Dzięki swojej aktywności, na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych J. Jędrzejewicz wraz z W. Sławkiem, A. Prystorem, K. Świtalskim, J. Beckiem, S. Carem, B. Pierackim, T. Hołowko, B. Miedzińskim, B. Wieniawą-Długoszowskim i F. Sławojem Składkowskim zaliczany był do najbliższych współpracowników Piłsudskiego tworzących, nie tylko w BBWR, ale także w strukturach państwa, krąg najwyższego wtajemniczenia, przez przeciwników zwanych „mafia legionową”. Oskarżano ich nawet o izolowanie Piłsudskiego od świata zewnętrznego i monopolizowanie pełni władzy w swoich rękach.⁵⁰ Pozycję tych ludzi wyznaczał niewątpliwie łatwy dostęp do Piłsudskiego, będącego głównym ośrodkiem decyzyjnym w państwie.

W kolejnych wyborach – „brzeskich” w 1930 r. – Jędrzejewicz kandydował z listy państwowej, na której został umieszczony na pozycji nr 21, wśród 100 osób. W porównaniu z poprzednimi wyborami niewątpliwie awansował on w hierarchii piłsudczyków, skoro umieszczono go na liście państwowej, a nie okręgowej, i to na dosyć wysokim miejscu. W dniu 26 listopada 1930 r. Janusz Jędrzejewicz został wiceprezesem klubu BBWR, a od jesieni 1930 r. do maja 1931 r., gdy Sławek był premierem, Jędrzejewicz pełnił funkcję urzędującego prezesa. Prawdziwy chrzest bojowy, jako formalny przywódca BBWR, przeszedł w związku z protestami społecznymi przeciwko złemu traktowaniu więźniów „brzeskich”. Brał także udział w wymuszaniu zrzeczenia się mandatów poselskich przez tych posłów BBWR, którzy bronili więźniów „brzeskich”. Poza tym uczestniczył w tym okresie w podejmowaniu różnych istotnych decyzji politycznych, co potwierdza jego znaczącą pozycję w obozie rządowym.

⁵⁰ A. Garlicki, *Od maja do Brześcia*, Warszawa 1981, s. 267 oraz A. Adamczyk, *Bogusław Miedziński...*, s. 144.

Jędrzejewicz kontynuował także działania na rzecz propagowania ideologii piłsudczykowskiej wśród młodzieży i nauczycieli. W marcu 1929 r. w Warszawie m.in. z jego inicjatywy powstała organizacja „Zrąb”. Dążyła do skupienia osób aktywnych, gotowych do wsparcia zasad wychowania państwowego i ugruntowania ich obecności w oświacie. Zrębownicy chcieli wspomagać władze w reformowaniu oświaty i zdobywać poparcie dla reformy wśród organizacji nauczycielskich i całego społeczeństwa. Grupa „Zrąb” miała charakter elitarny. Należeli do niej głównie nauczyciele szkół średnich, wykładowcy akademicki (ale nie z każdej uczelni), teoretycy pedagogiki, piłsudczykowscy działacze oświatowi i urzędnicy resortu oświaty. Głównym ich zadaniem był kontakt z młodzieżą, przede wszystkim poprzez organizowanie prelekcji i prac społecznych. Drugim ważnym zadaniem był kontakt z rodzicami, także za pomocą prelekcji oraz kursów i publikacji. Wydawano prace naukowe z zakresu pedagogiki i prace publicystyczne na temat wychowania państwowego i reformy oświaty. Wydawano czasopismo „Zrąb”, na którego łamach Jędrzejewicz wywarł istotny wpływ na ukształtowanie się zasad wychowania państwowego, które zdominowało pracę polskiej oświaty w latach trzydziestych. Kolejne jego inicjatywy zmierzały nie tylko do propagowania zasad wychowania państwowego, lecz także do związania młodzieży z obozem piłsudczykowskim. W lutym 1930 r. współtworzył Legion Młodych – Akademicki Związek Pracy dla Państwa, a w 1931 r. Straż Przednią – Organizację Pracy Obywatelskiej Młodzieży. W kolejnych latach Jędrzejewicz sprawował opiekę na wychowawczą działalnością obu organizacji.

W pierwszych dniach sierpnia 1931 r., gdy zmarł minister oświaty Sławomir Czerwiński, Janusz Jędrzejewicz zaczął przeczuwać, iż teraz przyszedł kolej na niego, by objąć resort oświaty.⁵¹ Przemawiała za tym jego dotychczasowa działalność zawodowa i polityczna oraz fakt, że już kilka lat wcześniej, jesienią 1926 r., premier Bartel wspominał mu o możliwości powołania go na stanowisko ministra oświaty. Jędrzejewicz wtedy odmówił, nie czując się przygotowanym do takiej pracy i nie mając odpowiedniego doświadczenia politycznego. Tym razem sprawa wyglądała zupełnie inaczej. Wiedział, że jest jedynym spośród czołowych piłsudczyków, który z jednej strony posiada praktykę w pracy szkolnej oraz przemyślany plan zreformowania oświaty, a z drugiej doświadczenie polityczne. Jego przeczucia sprawdziły się szybko, 12 sierpnia premier Prystor powołał go na stanowisko ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Pełnił tę funkcję do lutego 1934 r. i w tym czasie udało się mu zreformować szkolnictwo publiczne i prywatne, zawód nauczyciela i szkoły akademickie. Powołał także do życia Państwową Radę Oświecenia Publicznego – organ opiniujący wszelkie projekty związane z oświatą oraz Państwową Radę Oświaty Zawodowej, której zadaniem było opiniowanie spraw związanych z kształceniem zawodowym. W istotny sposób przyczynił się do utworzenia Towarzystwa Krzewienia Kultury Teatralnej, które w Warszawie

⁵¹ J. Jędrzejewicz, *W służbie idei...*, s. 123.

utrzymywało 6 teatrów, Polskiej Akademii Literatury – organizacji reprezentującej wybitnych pisarzy, która zajmowała się opiniowaniem ustaw dotyczących kultury, opiniowaniem programów szkolnych, opieką nad piśmiennictwem narodowym oraz realizacją różnorodnych przedsięwzięć na rzecz kultury, oraz Instytutu Fryderyka Chopina mającego gromadzić pamiątki po kompozytorze.

W dniu 10 maja 1933 r. Janusz Jędrzejewicz zastąpił Aleksandra Prystora na stanowisku premiera; jednocześnie na pewną część roku zatrzymał dla siebie resort WRiOP, chcąc kontynuować wdrażanie reform oświatowych. Stało się tak, ponieważ premier Prystor, pod naciskiem Piłsudskiego, który wyjawiał swoją złą opinię o nim, złożył na ręce prezydenta dymisję swojego rządu. Jędrzejewiczowi przekazano prośbę prezydenta o niezwłoczne stawienie się na zamku. Sytuacja tak była konsekwencją rozmowy, jaką odbyli Mościcki i W. Sławek. W związku dymisją Prystora omawiali oni kandydatury na nowego premiera. Sławek zaproponował J. Jędrzejewicza, którego następnie zaakceptował Piłsudski.⁵² Rząd Jędrzejewicza był kontynuacją gabinetu Prystora, zarówno pod względem kadrowym, jak i programowym. Nowy premier nie był zwolennikiem kolegialności decyzji rządowych. Po latach twierdził, że nie zwoływał posiedzeń, których celem byłoby wyłącznie głosowanie nad jakimikolwiek decyzjami. Wolał wszystko rozstrzygać w bezpośrednich kontaktach z zainteresowanymi ministrami. Dla siebie zastrzegął prawo do podjęcia ostatecznej decyzji, a Radę Ministrów zwoływał raczej rzadko. Motywował to faktem, iż w dosyć specyficznej sytuacji politycznej, w jakiej znajdowała się Polska, rząd w zasadzie ograniczał się do bieżącego kierowania pracą administracji państwowej. W sprawach polityki zagranicznej, wojska i bezpieczeństwa wewnętrznego decydujący był głos Piłsudskiego. Również w innych ważnych sprawach jego stanowisko było dla rządu rozstrzygające. Z kolei prezydent Mościcki wpływał na bieg istotnych spraw gospodarczych. Tak więc dla rządu nie pozostawało zbyt wiele dziedzin, w których mógłby podejmować samodzielne decyzje.⁵³

J. Jędrzejewicz, obejmując funkcję premiera, zapowiedział, że robi to tylko na rok. Ze wspomnień jego brata Waclawa wynika, że z góry umówił się z Piłsudskim i z prezydentem Mościckim na pełnienie tej funkcji w okresie od maja 1933 r. do maja 1934 r. Poza tym dokuczala mu nadkwasota żołądka, na którą musiał leczyć się w szpitalu i która odbierała mu chęć do pracy (w lutym 1934 r. z tego samego powodu oddał resort oświaty w ręce swojego brata, Waclawa).⁵⁴ Ponieważ był konsekwentny, 13 maja 1934 r. złożył dymisję całego gabinetu. Odszedł, mimo że zarówno Piłsudski, jak i Mościcki starali się odwieść go od tego.⁵⁵

⁵² AAN Warszawa, Zbiór zespolów szczątkowych, sygn. 71. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie, Akta sprawy nr 951/48 przeciwko Kazimierzowi Świtalskiemu, k. 278 oraz K. Świtalski, *Diariusz...*, s. 648–651.

⁵³ J. Jędrzejewicz, *W służbie idei...*, s. 172.

⁵⁴ W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia...*, s. 213.

⁵⁵ J. Jędrzejewicz, *W służbie idei...*, s. 204.

Prasa rządowa przedstawiła zmianę premiera jako typowy fakt dla rządów pomajowych, czyli wymianę realizatorów polityki bez zmiany jej zasad. Jędrzejewicza oceniono pozytywnie, przypominając sukces pożyczki narodowej, którą podpisał oraz sprawne prowadzenie państwa w okresie bardzo trudnym politycznie i gospodarczo roku.⁵⁶ Natomiast prasa opozycyjna pisała o pojawiającej się, od kilku miesięcy, plotce o „przemęczeniu” premiera, dodając, że zarówno sama dymisja, jak i jej powody nie interesują szerokiej opinii publicznej, która „nie przywiązuje szczególnej wagi do wyników zakulisowych walk w łonie sanacji”. Oceniono, że „kraj z dużą dozą słuszności uważał i uważa, że osoba premiera i poszczególnych ministrów nie ma dziś większego znaczenia i że dopóki panuje dzisiejszy system, indywidualność i osobiste poglądy tych, którzy w jego imieniu stoją przy sterze, nie mogą wpłynąć w sposób znaczący na bieg polityki rządowej i na poprawę sytuacji w państwie”.⁵⁷ Jak widać, ocenę znaczenia dymisji rządu Jędrzejewicza prasa rządowa i opozycyjna naświetliła dosyć podobnie, jako fakt bez większej wagi dla państwa. Różnica opinii polegała na tym, że dla opozycji zarówno zasada, że zmieniają się ludzie, a nie program, była nie do przyjęcia, jak też na tym, iż okres pełnienia funkcji premiera przez Jędrzejewicza oceniała negatywnie, podobnie jak cały okres rządów piłsudczyków.

Rezygnacja z funkcji premiera początkowo nie wpłynęła negatywnie na pozycję Jędrzejewicza w obozie piłsudczykowskim. Nadal należał do grupy „pułkowników”, która skupiała w swoich rękach ster rządów w państwie. Jednakże sytuacja zmieniła się diametralnie po śmierci Piłsudskiego w maju 1935 r. i po dekompozycji obozu piłsudczykowskiego. Wydaje się, że kariera polityczna Jędrzejewicza została zablokowana w drugiej połowie 1935 r. przez prezydenta Mościckiego i gen. Edwarda Rydza-Śmigłego, gdyż poparł on grupę W. Sławka, która dosyć nieefektywnie próbowała odsunąć Mościckiego z funkcji prezydenta i powołać na nią Sławka. Od 1936 r. Janusz Jędrzejewicz i jego brat Waławac zaliczani byli do ludzi, których należało unikać, jeżeli miało się aspiracje do stanowisk państwowych. Przeszono im wysyłać zaproszenia na oficjalne święta, wielu dotychczasowych znajomych nie zapraszało ich nawet na niedzielne herbatki i obiady. Mieli wielkie problemy z publikowaniem swoich wypowiedzi w prasie rządowej. Już w styczniu 1936 r. wśród piłsudczyków mówiło się, że Janusz Jędrzejewicz należy do grupy przywódców obozu, którzy zostali „zdepopularyzowani”.⁵⁸

Wybuch wojny we wrześniu 1939 r. zmusił go do emigracji, początkowo do Rumunii, potem do Palestyny, a w końcu do Wielkiej Brytanii. W tym okresie dane mu było doświadczyć nie tylko losu polskiego tułacza, lecz także ofiary zemsty politycznej, której administracja rządu gen. Sikorskiego dokonywała na znanych piłsudczykach. Nie udało się mu już nigdy powrócić do Polski. Zmarł w 1951 r. w Londynie.

⁵⁶ *Zmiana rządu*, „Gazeta Polska” 1934, nr 133, s. 1.

⁵⁷ *Bez zmiany*, „Gazeta Warszawska” 1934, nr 145, s. 1.

⁵⁸ B. Żongołłowicz, *op. cit.*, s. 705.

Szukając czynników, które spowodowały, że Janusz Jędrzejewicz stał się piłsudczykiem oraz członkiem elity politycznej i elity władzy II Rzeczypospolitej, wskazać należy na okres, w którym się urodził – ostatnie dwudziestolecie XIX wieku oraz wychowanie w rodzinie inteligenckiej o patriotycznych i antyrosyjskich tradycjach. Ten pierwszy czynnik uznany został za istotny przez Romana Wapińskiego, który wyliczył, że w ostatnich dwudziestu latach XIX wieku urodziło się prawie 60% osób stanowiących elitę polityczną II Rzeczypospolitej, a także prawie 60% osób, które weszły do elity władzy dopiero po 1926 roku.⁵⁹ Data urodzin przesądza o momencie, w którym człowiek może wejść do aktywnego życia politycznego i zawodowego, momencie ułatwiającym lub utrudniającym karierę. Janusz Jędrzejewicz kształtował swoje dorosłe spojrzenie na świat w okresie wzmocnienia aktywności politycznej Polaków po wojnie rosyjsko-japońskiej i rewolucji z 1905 r., miał „właściwy” wiek, gdy wybuchła pierwsza wojna światowa. Dzięki temu mógł zostać żołnierzem Legionów, członkiem POW, a w końcu żołnierzem wojska polskiego, mógł zasłużyć się dla niepodległości. Po zamachu majowym zaś był wystarczająco dojrzałym i doświadczonym człowiekiem, by móc sprawować ważne stanowiska polityczne i administracyjne. Drugi czynnik, wychowanie rodzinne (a także podsuwane lektury, wysłanie do gimnazjum i na studia), zadecydował o życiowych decyzjach Jędrzejewicza, które doprowadziły go do obozu piłsudczykowskiego, a w konsekwencji do elity politycznej i elity władzy II Rzeczypospolitej.

SUMMARY

The article presents one of many models of career in the Second Republic based on affiliation to the Piłsudski-ite camp. Janusz Jędrzejewicz was in 1928–1935 an MP for the Independent Bloc for Co-operation with the Government, in 1931–1934 acting minister of Religious Faith and Public Education and since May 1933 to May 1934 – prime minister. Throughout this period he reformed the system of education, implemented the ideal of state education and also co-created the April constitution. His biography is an example of one of the models of career.

The Piłsudski-ites did not create a cohesive political formation, they were concentrated around their leader Józef Piłsudski. Some of them, like Jędrzejewicz, came from impoverished gentry and the arising intelligentsia, and grew up in the atmosphere of patriotism. At various stages of Piłsudski's life and career he was joined by subsequent groups of people of different ideological and political descent. During World War I they were soldiers of the Polish Legions (and especially of the I Legions Brigade) and members of the Polish Military Organization. Apart from recognition of Piłsudski's leadership, and active, anti-Russian, pro-independence conduct, these people shared aversion towards the National Democratic Party as well as left-wing social views.

After regaining independence, many of them joined the ranks of the Polish Army. Others became members of veteran's organizations and left-wing political parties. They shared aversion to the right-wing government, a conviction that Piłsudski and his adherents were unfairly treated, as well as disappointment with mechanisms of democracy, which was parallel to treating the State as the utmost good, and opposing the class and party egoism. The convictions were characterized by the cult of Marshall, elitism and

⁵⁹ R. Wapiński, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989, s. 19 i 26.

authoritarian tendencies. They supported Piłsudski's *scoup d'état* in May 1926 and from that date they made up the hard core of State administration and the command staff in the army. Many of them acted in the Independent Bloc for Co-operation with the Government, the Union for the Reform of the Republic; some of them became ministers, provincial governors, MPs and senators. Their paths diverged with Piłsudski's death in 1935.

After the outbreak of the World War II many of eminent Piłsudski-ites were interned in Romania and Hungary. Part of them managed to go to the Middle East and then to the USA and Great Britain. Some of them remained in Poland and attempted to fight with invaders. Only a few enlisted in the Polish army or worked for general Sikorski's administration. Nearly all of them had to oppose the charges concerning the destruction of democracy, persecution of the opposition, and leading Poland to the September defeat. After the war they did not play any significant political role, either in exile or in the country ruled by the communists.